

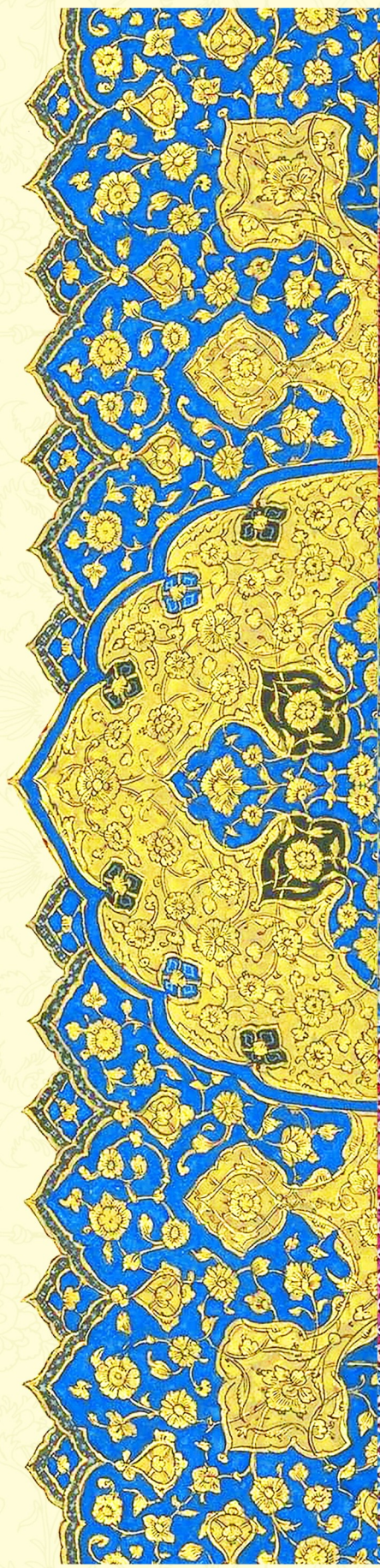
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پژوهشکده الهیات و معانی

تاریخ برهان های اثبات وجود خدا در کلام امامیه

از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان

جلد اول

حمید عطائی نظری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ برهان های اثبات
وجود خدا در کلام امامیه

از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان

جلد اول

حمید عطائی نظری

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پژوهشکده الهیات و خانواده

**تاریخ برهان‌های اثبات وجود خدا در کلام امامیه
از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان**

جلد اول

حمید عطائی نظری

(عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)

تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده

الهیات و خانواده

ناشر: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان

آماده‌سازی و صفحه‌آرایی: محمد کاظمی

چاپ: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۴۰۱

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

عنوان: ۱۲۳؛ مسلسل: ۱۶۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: اصفهان، خیابان حافظ، چهارراه کرمانی، انتشارات

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم - شعبه اصفهان.

تلفن و دورنگار: ۵-۸۰۰۱-۳۲۲۰۳۱

مراکز پخش: اصفهان، تلفن: ۳۷۰-۳۲۲۰۳۷۰ قم، تلفن و دورنگار:

۳۷۷۴۳۴۲۶؛ تهران، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴

وبسایت: <http://www.Morsalat.ir/Nashr>

پست الکترونیک: Nashr.disf@dte.ir

سرشناسه:	عطائی نظری، حمید، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ برهان‌های اثبات وجود خدا در کلام امامیه: از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان/حمید عطائی نظری؛ [برای] پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی؛ تهیه پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده الهیات و خانواده.
مشخصات نشر:	اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (شعبه اصفهان): ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری:	۲ ج. ج ۱: ۸۷۲ ص، ج ۲: ۶۷۲ ص
فروست:	دفتر تبلیغات اسلامی، شعبه استان اصفهان؛ ۱۲۳ عقاید؛ ۳.
شابک:	ISBN:978-622-6152-41-9 ۱. ج: ۴۵۰۰۰۰ ریال ISBN:978-622-6152-42-6 ۲. ج: ۳۵۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
موضوع:	خدا (اسلام) -- اثبات -- تاریخ عقاید God (Islam) -- Proof -- History of doctrines کلام شیعه امامیه -- قرن ۱۱-۱۰ ق. Imamite Shiites theology -- 10th-17th centuries*
شناسه افزوده:	پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
شناسه افزوده:	پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. پژوهشکده الهیات و خانواده
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی. شعبه استان اصفهان
رده بندی کنگره:	BP ۲۱۷/۲
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۲
شماره کتابشناسی ملی:	۹۰۷۶۳۲۸

فهرست کوتاه مطالب

جلد اول

سخنی با خواننده.....	۱۹
مقدمه.....	۲۱
پیشگفتار.....	۳۵

فصل اول: مقدمات

۱. کتاب حاضر.....	۴۷
۱.۱. تبیین اهداف و مسائل تحقیق.....	۴۸
۱.۲. تحقیقات پیشین.....	۵۱
۱.۳. روش تحقیق.....	۵۹
۲. مروری بر ادوار و مکاتب کلامی در امامیه.....	۶۵
۲.۱. مکتب کلام نقلی.....	۷۵
۲.۲. مکتب کلام عقلی.....	۸۱
۳. دسته‌بندی براهین اثبات وجود خدا.....	۱۳۷
۳.۱. برهان‌های پیشینی و پسینی.....	۱۳۹
۳.۲. دسته‌بندی سنتی برهان‌های خداشناسی در کلام اسلامی.....	۱۴۷

فصل دوم: برهان حدوث و قدم

۱. مقدمه و راهنمای فصل.....	۱۵۵
۱.۱. تعریف برهان حدوث و قدم.....	۱۵۸
۱.۲. برهان حدوث و قدم از کلام قدیم تا کلام جدید.....	۱۶۳

۲. تعریف اصطلاحات اساسی در تقریر برهان حدوث و قدم ۱۶۷
۳. برهان حدوث و قدم در کلام نقلی امامیه ۲۴۱
۴. برهان حدوث و قدم در دوره کلام معتزلی امامیه ۲۷۰
۴. ۱. برهان حدوث و قدم در مکتب بغداد متقدم (مکتب شیخ مفید) ۲۷۱
۴. ۲. برهان حدوث و قدم در مکتب بغداد متأخر (مکتب شریف مرتضی) ۲۹۵
۴. ۳. برهان حدوث و قدم در مکتب حله متقدم (مکتب حمصی رازی) ۴۵۹
۵. برهان حدوث و قدم در دوره کلام معتزلی - فلسفی امامیه ۶۲۶
۵. ۱. تحولات معنایی اصطلاحات اساسی در برهان حدوث و قدم ۶۲۸
۵. ۲. برهان حدوث و قدم در کلام معتزلی - فلسفی اشاعره ۶۸۲
۵. ۳. تقریرهای برهان حدوث و قدم در مکتب حله متأخر امامیه (مکتب نصیرالدین طوسی) ۷۰۱
۵. ۴. اثبات مقدمات برهان حدوث و قدم ۷۱۷
۶. برهان حدوث و قدم در دوره کلام فلسفی امامیه (مکتب فیاض لاهیجی) ۷۶۶
۷. خلاصه و نتیجه ۷۷۴

فصل سوم: برهان حدوث صفات

۱. مقدمه ۸۲۵
۲. تقریرهای گوناگون برهان حدوث صفات در کلام اسلامی ۸۲۹
۳. تقریرهای مختلف برهان حدوث صفات در کلام امامیه ۸۵۱
۴. خلاصه و نتیجه ۸۶۶

جلد دوم

فصل چهارم: برهان نظم

۱. مقدمه ۸۸۵
۲. تقریرهای مختلف برهان نظم در کلام معتزله و اشاعره ۸۹۱
۳. تقریرهای مختلف برهان نظم در کلام امامیه ۹۱۳
۴. خلاصه و نتیجه ۹۲۷

فصل پنجم: برهان امکان صفات (برهان تخصیص)

۱. مقدمه ۹۳۵
۲. تقریرهای برهان امکان صفات در کلام اسلامی ۹۴۴
۳. تقریرهای برهان امکان صفات در کلام امامیه ۹۸۵
۴. ارزیابی و نقد برهان امکان صفات ۱۰۰۴
۵. خلاصه و نتیجه ۱۰۰۸

فصل ششم: برهان امکان و وجوب

۱. مقدمه ۱۰۱۹
۲. مبانی وجودشناسانه برهان امکان و وجوب ۱۰۳۱
۳. تقریرهای مختلف برهان امکان و وجوب در کلام فلسفی اشعری ۱۱۳۹
۴. تقریرهای مختلف برهان امکان و وجوب در کلام امامیه ۱۱۶۴
۵. خلاصه و نتیجه ۱۱۸۶

فصل هفتم: برهان صدیقین

۱. مقدمه ۱۱۹۷
۲. تعریف برهان صدیقین ۱۲۰۱

۱۲۰۵	۳. برهان صدیقین در فلسفه سینوی
۱۲۱۱	۴. ویژگی‌ها و امتیازات برهان صدیقین
۱۲۲۳	۵. برهان صدیقین در کلام فلسفی اشعری
۱۲۹۷	۶. تقریرهای مختلف برهان صدیقین در کلام امامیه
۱۴۱۴	۷. خلاصه و نتیجه
۱۴۴۵	کتابنامه
۱۵۰۱	نمایه

فهرست تفصیلی مطالب

سخنی با خواننده.....	۱۹
مقدمه.....	۲۱
پیشگفتار.....	۳۵

فصل اول: مقدمات

۱. کتاب حاضر.....	۴۷
۱.۱. تبیین اهداف و مسائل تحقیق.....	۴۸
۱.۲. تحقیقات پیشین.....	۵۱
۱.۳. روش تحقیق.....	۵۹
۲. مروری بر ادوار و مکاتب کلامی در امامیه.....	۶۵
۲.۱. مکتب کلام نقلی.....	۷۵
۲.۲. مکتب کلام عقلی.....	۸۱
۲.۲.۱. اقسام کلام عقلی.....	۸۲
۲.۲.۱.۱. کلام جدلی.....	۸۴
۲.۲.۲. کلام فلسفی.....	۸۹
۲.۲.۲. ادوار و مکاتب کلام عقلی امامیه.....	۹۰
۲.۲.۲.۱. دوره کلام معتزلی امامیه.....	۹۰
۲.۲.۲.۲. مکتب بغداد متقدم (شیخ مفید و بیروان او).....	۹۱
۲.۲.۲.۲. مکتب بغداد متأخر (شریف مرتضی و پیروانش).....	۹۷
۲.۲.۲.۳. مکتب حله متقدم (حمّصی رازی و هم مسلکان او).....	۱۰۱
۲.۲.۲.۲. دوره کلام معتزلی _ فلسفی امامیه (مکتب حله متأخر: نصیرالدین طوسی و پیروانش).....	۱۱۰

۱۱۱	۲.۲.۱. خواجه نصیرالدین طوسی و تأسیس مکتب حله متأخر
۱۱۴	۲.۲.۲. علامه حلی و بسط مکتب حله متأخر
۱۲۲	۲.۲.۳. دوره کلام فلسفی امامیه (مکتب قم: فیاض لاهیجی و هم‌مسلمان او)
۱۳۲	۲.۲.۴. دوره کلام فلسفی _ عرفانی امامیه (مکتب اصفهان: ملاصدرا و پیروانش)
۱۳۷	۳. دسته‌بندی براهین اثبات وجود خدا
۱۳۹	۳.۱. براهین‌های پیشینی و پسینی
۱۴۰	۳.۱.۱. براهین پیشینی
۱۴۳	۳.۱.۲. براهین پسینی
۱۴۷	۳.۲. دسته‌بندی سنتی برهان‌های خداشناسی در کلام اسلامی

فصل دوم: برهان حدوث و قدم

۱۵۵	۱. مقدمه و راهنمای فصل
۱۵۸	۱.۱. تعریف برهان حدوث و قدم
۱۶۳	۱.۲. برهان حدوث و قدم از کلام قدیم تا کلام جدید
۱۶۷	۲. تعریف اصطلاحات اساسی در تقریر برهان حدوث و قدم
۱۶۷	۲.۱. مُحدَث (حادث)
۱۷۱	۲.۲. قدیم
۱۷۹	۲.۳. جوهر
۱۹۷	۲.۴. عَرَض
۲۰۴	۲.۵. جسم
۲۰۷	۲.۶. معنی
۲۳۳	۲.۷. اکوان

۲۴۱	..... ۳. برهان حدوث و قدم در کلام نقلی امامیه
۲۴۴	..... ۱. ۳. برهان حدوث و قدم در کتاب کافی کلینی
۲۴۴	..... ۱. ۱. ۳. اثبات حدوث عالم
۲۴۸	..... ۱. ۲. نیازمندی حادث به محدث
۲۵۴	..... ۲. ۳. برهان حدوث و قدم به تقریر شیخ صدوق
۲۵۵	..... ۱. ۲. ۳. اثبات حدوث عالم
۲۵۶	..... ۱. ۱. ۲. ۳. استدلال نخست
۲۵۷	..... ۲. ۱. ۲. ۳. استدلال دوم
۲۵۹	..... ۳. ۱. ۲. ۳. استدلال سوم
۲۶۰	..... ۱. ۳. ۱. ۲. ۳. اثبات معانی و اعراض
۲۶۳	..... ۲. ۳. ۱. ۲. ۳. اثبات پیوستگی اجسام با معانی
۲۶۳	..... ۳. ۳. ۱. ۲. ۳. اثبات حدوث معانی و اعراض
۲۶۵	..... ۴. ۳. ۱. ۲. ۳. اثبات محدث بودن امر ملازم با محدث
۲۶۶	..... ۲. ۲. ۳. اثبات نیازمندی عالم حادث به محدث
۲۷۰	..... ۴. برهان حدوث و قدم در دوره کلام معتزلی امامیه
۲۷۱	..... ۱. ۴. برهان حدوث و قدم در مکتب بغداد متقدم (مکتب شیخ مفید)
۲۷۱	..... ۱. ۱. ۴. برهان حدوث و قدم در آثار شیخ مفید
۲۷۳	..... ۱. ۱. ۱. ۴. اثبات حدوث عالم با استناد به تغیر آن
۲۷۵	..... ۲. ۱. ۱. ۴. بداهت نیازمندی حادث به محدث و علت
۲۷۸	..... ۲. ۱. ۴. برهان حدوث و قدم در آثار کراجکی
۲۸۰	..... ۱. ۲. ۱. ۴. اثبات تمایز و حدوث اعراض
۲۸۱	..... ۲. ۲. ۱. ۴. اثبات حدوث اجسام با استناد به پیوستگی آنها با اعراض حادث
۲۸۳	..... ۳. ۱. ۴. برهان حدوث و قدم به تقریر ابوالقاسم بلخی کعبی

۲۸۵	..... ۴. ۱. ۳. ۱. اثبات حدوث عالم
۲۸۶	..... ۴. ۱. ۳. ۱. ۱. اثبات وجود معانی و اعراض
۲۸۸	..... ۴. ۱. ۳. ۱. ۲. اثبات حدوث اعراض
۲۹۰	..... ۴. ۱. ۳. ۲. اثبات مُحدَث و صانع عالم
۲۹۲	..... ۴. ۱. ۴. برهان حدوث و قَدَم به تقریر سَعَدِیا گائون
۲۹۵	..... ۴. ۲. برهان حدوث و قَدَم در مکتب بغداد متأخَر (مکتب شریف مرتضی)
۳۰۰	..... ۴. ۲. ۱. اثبات ذات خداوند
۳۰۵	..... ۴. ۲. ۱. ۱. اثبات خداوند قدیم از طریق استناد به حدوث اجسام
۳۰۵	..... ۴. ۲. ۱. ۱. ۱. صورت اصلی و کامل برهان حدوث و قَدَم
۳۰۸	..... ۴. ۲. ۱. ۱. ۲. اثبات مقدمات استدلال
۳۰۹	..... ۱- اثبات حدوث اجسام عالم
	..... ۱-۱- اثبات حدوث اجسام از طریق اثبات پیوستگی اجسام با معانی حادث (طریقه
۳۱۲	..... (المعانی / دلیل الاکوان)
۳۲۲	..... ۱- ۱- ۱- مقدمه نخست: اثبات معانی (اعراض / اکوان)
۳۴۴	..... ۱- ۱- ۲- مقدمه دوم: اثبات حدوث معانی (اعراض / اکوان)
۳۴۶	..... ۱- ۱- ۲- ۱- اثبات عدم‌پذیری معانی و اعراض
۳۴۹	..... ۱- ۱- ۲- ۲- امتناع عروض عدم بر موجود قدیم
۳۵۱	..... ۱- ۱- ۲- ۳- نقد استدلال
۳۵۲	..... ۱- ۱- ۳- مقدمه سوم: اثبات پیوستگی اجسام با معانی (اعراض / اکوان) مُحدَث
۳۵۵	..... ۱- ۱- ۴- مقدمه چهارم: اثبات مُحدَث بودن امر ملازم با مُحدَث
۳۵۷	..... ۱- ۱- ۵- ابطال تسلسل حوادث
۳۶۵	..... ۱- ۲- اثبات حدوث اجسام از طریق نفی قَدَم آنها
۳۷۲	..... ۲- اثبات نیازمندی موجود حادث به مُحدَث و علّت
۳۷۵	..... ۲- ۱- ملاک نیازمندی موجود به علّت: حدوث یا حدوث امکانی

۳۸۱	.....	۲-۲	استدلال معتزله و امامیه بر نیازمندی حادث به مُحَدِّث
۳۹۳	.....	۲-۳	استدلال‌های اشاعره برای اثبات نیازمندی حادث به مُحَدِّث
۳۹۴	.....	۲-۳-۱	استدلال از طریق قیاس غائب به شاهد
۳۹۶	.....	۲-۳-۲	استدلال از طریق تخصیص
۳۹۷	.....	۲-۳-۱	تقریر حَلیمی
۳۹۹	.....	۲-۳-۲	تقریر باقِلانی
۴۰۰	.....	۲-۳-۳	تقریر سمنانی
۴۰۱	.....	۲-۳-۴	تقریر اسفرائینی
۴۰۲	.....	۲-۳-۵	تقریر بغدادی
۴۰۳	.....	۲-۳-۶	تقریر ابواسحاق شیرازی
۴۰۴	.....	۲-۳-۷	تقریر قُشیری
۴۰۵	.....	۲-۳-۸	تقریرهای غزالی
۴۰۹	.....	۴.۲.۱.۲	اثبات خداوند قدیم از طریق استناد به حدوث أعراض خاص
۴۱۲	.....	۴.۲.۲	اثبات صفت وجود برای خداوند
۴۲۳	.....	۴.۲.۳	انتقادات متکلمان نص‌گرا از برهان معتزله برای اثبات حدوث عالم
۴۲۳	.....	۴.۲.۱	انتقادات متکلمان نص‌گرای اشعری
۴۲۶	.....	۴.۲.۳.۲	انتقادات سَیِّد بن طاوس
۴۲۸	.....	۴.۲.۳.۳	انتقادات ابن‌وزیر
۴۲۹	.....	۴.۲.۴	انتقادات فلاسفه از برهان معتزله برای اثبات حدوث عالم
۴۳۰	.....	۴.۲.۱	تقریر فارابی از برهان معتزله برای اثبات حدوث عالم
۴۳۳	.....	۴.۲.۲	نقدهای یحیی بن عَدی و ابن‌سوار بغدادی
۴۳۹	.....	۴.۲.۳	نقدهای ابوالبرکات بغدادی
۴۴۲	.....	۴.۲.۴	نقدهای ابن‌رُشد

۴۴۸	.....	۵. ۲. ۴	تقریر کِنْدی از برهان حدوث و قَدَم
۴۴۹	.....	۱. ۵. ۲. ۴	اثبات حدوث عالم
۴۵۳	.....	۲. ۵. ۲. ۴	اثبات مُحدِث و علّت عالم
۴۵۹	.....	۳. ۴	برهان حدوث و قَدَم در مکتب حلّه متقدّم (مکتب حَمّصی رازی)
۴۶۱	.....	۱. ۳. ۴	تقریرهای مختلف برهان حدوث و قَدَم در مکتب حلّه متقدّم
۴۶۱	.....	۱. ۱. ۳. ۴	تقریر حَمّصی رازی
۴۶۱	.....	۱. ۱. ۱. ۳. ۴	متن تقریر حَمّصی رازی
۴۶۴	.....	۲. ۱. ۱. ۳. ۴	مقایسه تقریر حَمّصی رازی با تقریر ابن ابی المجد حلبی
۴۶۸	.....	۲. ۱. ۳. ۴	تقریر محقق حلّی
۴۶۹	.....	۳. ۱. ۳. ۴	تقریر قطب‌الدین سبزواری
۴۷۳	.....	۴. ۱. ۳. ۴	تقریر نویسنده خلاصه النظر
۴۷۵	.....	۵. ۱. ۳. ۴	تقریر ظهیرالدین راوندی
۴۷۸	.....	۶. ۱. ۳. ۴	تقریر نویسنده الباقوت و مؤلف المعتمد من مذهب الشيعة الإمامية
		۲. ۳. ۴	پیشینه تقریر حَمّصی رازی از برهان حدوث و قَدَم در مکتب ابوالحسین
۴۸۳	.....		بصری
۴۸۴	.....	۱. ۲. ۳. ۴	گزارش‌های ملاحمی از تقریر ابتکاری ابوالحسین بصری
۴۹۲	.....	۲. ۲. ۳. ۴	تقریر زَمخسری
۴۹۴	.....	۳. ۲. ۳. ۴	نقدهای یوسف البصیر بر برهان ابوالحسین بصری
۴۹۸	.....	۴. ۲. ۳. ۴	تقریرهای ابوالمعالی جوینی از برهان حدوث و قَدَم
۵۰۰	.....	۱. ۴. ۲. ۳. ۴	تقریر نخست
۵۰۶	.....	۲. ۴. ۲. ۳. ۴	تقریر دوم
۵۲۱	.....	۵. ۲. ۳. ۴	تقریر سنوسی تلمسانی
۵۲۷	.....	۳. ۳. ۴	اثبات مقدمات تقریر حَمّصی رازی از برهان حدوث و قَدَم
۵۲۷	.....	۱. ۳. ۳. ۴	اثبات حدوث اجسام (طریقه الأحوال در برابر طریقه المعانی)

۵۳۱	.....۴.۳.۳.۱.۱. نفی وجود معانی و نقد طریقه المعانی (دلیل الاکوان)
۵۳۴	.....۱- نقدهای ملاحمی
۵۴۱	.....۲- نقدهای فخر رازی
۵۴۲	.....۳- نقدهای نویسنده خلاصه النظر
۵۴۶	.....۴- نقدهای علامه حلی
۵۴۹	.....۴.۳.۳.۱.۲. وجوه ترجیح طریقه المعانی بر طریقه الأحوال و نقد آنها
۵۵۲	.....۴.۳.۳.۱.۳. تبیین طریقه الأحوال در اثبات حدوث اجسام
۵۵۷	.....۱- اثبات وجود اموری متمایز از جسم در اجسام به نام اکوان
۵۶۲	.....۲- اثبات حادث بودن صفات (اکوان) زائد بر جسم
۵۶۳	.....۲-۱- استدلال حصی رازی و ملاحمی
۵۶۷	.....۲-۲- استدلال محقق حلی و ابوالحسین بصری
۵۷۱	.....۳- اثبات انفکاک ناپذیری جسم از أعراض
۵۷۳	.....۴- اثبات تناهی سلسله امور مُحدث (ابطال تسلسل حوادث)
۵۸۱	.....۴.۳.۳.۲. اثبات حدوث امکانی اجسام
۵۸۳	.....۴.۳.۳.۳. اثبات مؤثر و مُحدث قدیم برای اجسام عالم
۵۸۴	.....۴.۳.۳.۳.۱. ملاک نیازمندی حادث به علت و مؤثر: از حدوث تا امکان
	.....۴.۳.۳.۳.۲. دیدگاه‌های مختلف دربارهٔ بداهت یا عدم بداهت نیازمندی حادث به
۵۹۵	..... علت
۵۹۶	.....۱- عدم بداهت احتیاج حادث به مُحدث
۵۹۷	.....۱-۱- استدلال بر نیازمندی حادث به مُحدث از طریق قیاس غائب به شاهد
۵۹۸	.....۱-۲- نقد استدلال
۵۹۸	.....۱-۲-۱- نقدهای ملاحمی
۶۰۰	.....۱-۲-۲- نقدهای عجالی اصولی

۶۰۳	۱-۲-۳- نقدهای فخر رازی.....
۶۰۴	۱-۲-۴- نقد روش استدلالی «قیاس غائب به شاهد».....
۶۱۲	۲- بدهت احتیاج حادث به مُحَدِّث و عَلَّت.....
۶۲۱	۴.۳.۳.۴- اثبات اختیار برای مُحَدِّث و پدیدآورندهٔ عالم.....
۶۲۶	۵- برهان حدوث و قَدَم در دورهٔ کلام معتزلی - فلسفی امامیه.....
۶۲۸	۵.۱- تحوُّلات معنایی اصطلاحات اساسی در برهان حدوث و قَدَم.....
۶۲۸	۵.۱.۱- جوهر.....
۶۴۲	۵.۱.۲- عَرَض.....
۶۵۰	۵.۱.۳- مُحَدِّث (حادث).....
۶۶۳	۵.۱.۴- قدیم.....
۶۶۶	۵.۱.۵- عَلَّت.....
۶۷۲	۵.۱.۶- حرکت.....
۶۷۸	۵.۱.۷- سکون.....
۶۸۲	۵.۲- برهان حدوث و قَدَم در کلام معتزلی - فلسفی اشاعره.....
۶۸۴	۵.۲.۱- تقریر فخر رازی.....
۶۸۹	۵.۲.۲- تقریر سیف‌الدین آمدی.....
۶۹۱	۵.۲.۳- تقریر سراج‌الدین ارموی.....
۶۹۳	۵.۲.۴- تقریر بیضاوی.....
۶۹۵	۵.۲.۵- تقریر صفی‌الدین ارموی و تفتازانی.....
۶۹۶	۵.۲.۶- تقریر ایجی - جرجانی.....
۶۹۸	۵.۲.۷- تقریر حمید مفتی.....
	۵.۳- تقریرهای برهان حدوث و قَدَم در مکتب حلّه متأخر امامیه (مکتب نصیرالدین طوسی).....
۷۰۱	۵.۳.۱- تقریر اول: اثبات خداوند به عنوان «مُحَدِّث عالم».....
۷۰۳	۵.۳.۲- تقریر دوم: اثبات خداوند به عنوان «مُحَدِّث قدیم».....

۷۰۵	۳.۳.۵. تقریر سوم: اثبات خداوند به عنوان «مُحَدِّثِ واجب الوجود»
۷۱۱	۳.۴.۵. تقریر چهارم: اثبات خداوند به عنوان «مُحَدِّثِ قدیم واجب الوجود»
۷۱۷	۴.۵. اثبات مقدمات برهان حدوث و قَدَم
۷۱۷	۴.۱.۵. اثبات حدوث عالم
۷۱۸	۴.۱.۱. دیدگاه متکلمان مکتب حَلَّة متأخّر درباره حدوث عالم
۷۲۲	۴.۱.۲. تلازم باور به حدوث عالم با عقیده به قادر و مختار بودن خداوند
۷۲۵	۴.۱.۳. مهم ترین شبهه فلاسفه بر ضد عقیده به حدوث عالم
۷۳۲	۴.۱.۴. نحوه تقدّم خداوند و عدم عالم بر وجود عالم (تقدّم زمان تقدیری)
۷۳۶	۴.۱.۵. براهین اثبات حدوث عالم
۷۳۶	۴.۱.۵. برهان نخست: طریقه الأحوال
۷۳۹	۱- اثبات پیوستگی اجسام با أعراض و اکوان حادث
۷۴۳	۲- اثبات حدوث موجود ملازم با اکوان حادث
۷۴۴	۴.۱.۲. برهان دوم: برهان حُلف
۷۴۹	۴.۱.۳. برهان سوم: دلیل امکان
۷۵۷	۴.۱.۴. برهان چهارم: دلیل تغییر
۷۵۸	۴.۱.۵. برهان پنجم: برهان تناهی اجسام
۷۶۰	۴.۲. نیازمندی حادث به مُحَدِّث و علّت
۷۶۶	۶. برهان حدوث و قَدَم در دوره کلام فلسفی امامیه (مکتب فیاض لاهیجی)
۷۷۴	۷. خلاصه و نتیجه

فصل سوم: برهان حدوث صفات

۸۲۵	۱. مقدمه
۸۲۹	۲. تقریرهای گوناگون برهان حدوث صفات در کلام اسلامی
۸۲۹	۱.۲. تقریر ابوالحسن اشعری

۸۳۲	.....	۲.۲	تقریر مائثریدی
۸۳۳	.....	۳.۲	تقریر باقلانی
۸۳۴	.....	۴.۲	تقریر قاضی عبدالجبار معتزلی و حاکم چشمی
۸۳۶	.....	۵.۲	تقریر سمنانی
۸۳۷	.....	۶.۲	تقریر ابوبکر بیهقی
۸۳۸	.....	۷.۲	تقریر فخر رازی
۸۴۵	.....	۸.۲	تقریر سراج‌الدین ارموی
۸۴۶	.....	۹.۲	تقریر مختار بن محمود غزمینی
۸۴۸	.....	۱۰.۲	تقریر تفتازانی
۸۴۹	.....	۱۱.۲	تقریر ایچی – جرجانی
۸۵۱	.....	۳	تقریرهای مختلف برهان حدوث صفات در کلام امامیه
۸۵۱	.....	۱.۳	تقریر هشام بن حکم
۸۵۳	.....	۲.۳	تقریر ابوالصلاح حلبی
۸۵۴	.....	۳.۳	تقریر نجیب‌الدین استرآبادی
۸۵۵	.....	۴.۳	تقریر محقق حلّی
۸۵۶	.....	۵.۳	تقریر علامه حلّی
۸۵۸	.....	۶.۳	تقریر فاضل مقداد
۸۵۹	.....	۷.۳	تقریر ضیاء‌الدین جرجانی
۸۶۱	.....	۸.۳	تقریر ابن ابی جمهور آحسائی
۸۶۳	.....	۹.۳	تقریر فیض کاشانی
۸۶۶	.....	۴	خلاصه و نتیجه

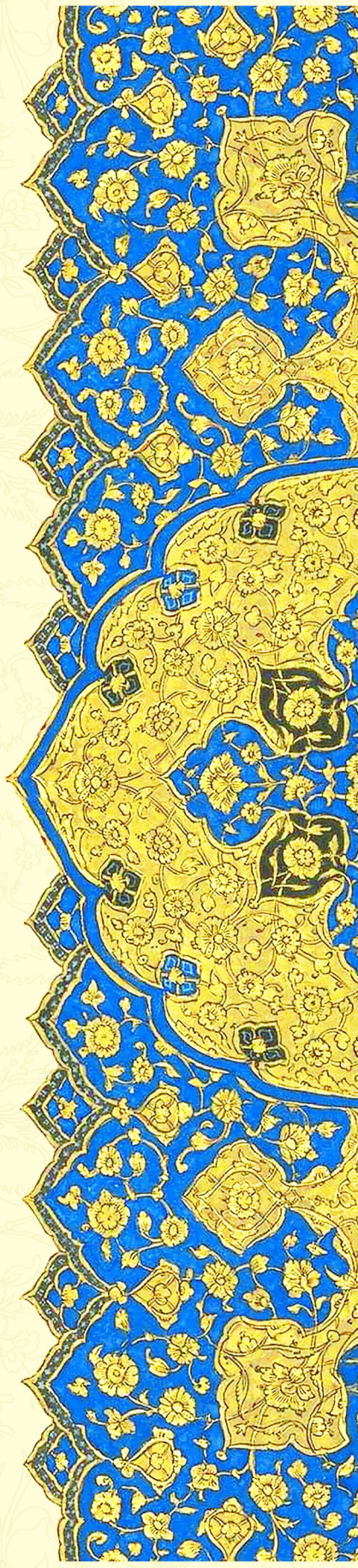
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پژوهشکده ادبیات و علوم انسانی

تاریخ برهان های اثبات وجود خدا در کلام امامیه

از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان

جلد دوم

حمید عطائی نظری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ برهان های اثبات
وجود خدا در کلام امامیه

از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان

جلد دوم

حمید عطائی نظری

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پژوهشکده الهیات و خانواده

تاریخ برهان‌های اثبات وجود خدا در کلام امامیه

از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان

جلد دوم

حمید عطائی نظری

(عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)

تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده

الهیات و خانواده

ناشر: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان

آماده‌سازی و صفحه‌آرایی: محمد کاظمی

چاپ: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۴۰۱

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

عنوان: ۱۲۳؛ مسلسل: ۱۶۱

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: اصفهان، خیابان حافظ، چهارراه کرمانی، انتشارات

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم - شعبه اصفهان.

تلفن و دورنگار: ۵-۸۰۰۱۳۲۲۰۳۱

مراکز پخش: اصفهان، تلفن: ۳۷۰۳۲۲۰۳۷۰؛ قم، تلفن و دورنگار:

۶۶۹۵۱۵۳۴؛ تهران، تلفن: ۳۷۷۴۳۴۲۶

وبسایت: <http://www.Morsalat.ir/Nashr>

پست الکترونیک: Nashr.disf@dte.ir

سرشناسه:	عطائی نظری، حمید، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ برهان‌های اثبات وجود خدا در کلام امامیه: از مکتب بغداد تا مکتب اصفهان/حمید عطائی نظری؛ [برای] پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی؛ تهیه پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده الهیات و خانواده.
مشخصات نشر:	اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (شعبه اصفهان): ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری:	۲ ج. ج ۱: ۸۷۲ ص، ج ۲: ۶۷۲ ص
فروست:	دفتر تبلیغات اسلامی، شعبه استان اصفهان؛ ۱۲۳. عقاید؛ ۳.
شابک:	ISBN:978-622-6152-41-9 ۱. ج. ریال: ۴۵۰۰۰۰۰ ISBN:978-622-6152-42-6 ۲. ج. ریال: ۳۵۰۰۰۰۰
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
موضوع:	خدا (اسلام) -- اثبات -- تاریخ عقاید God (Islam) -- Proof -- History of doctrines کلام شیعه امامیه -- قرن ۱۱-۱۷ ق. Imamite Shiites theology -- 10th-17th centuries*
شناسه افزوده:	پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
شناسه افزوده:	پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. پژوهشکده الهیات و خانواده
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی. شعبه استان اصفهان
رده بندی کنگره:	BP ۲۱۷/۲
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۲
شماره کتابشناسی ملی:	۹۰۷۶۳۲۸

فهرست مطالب

فصل چهارم: برهان نظم

۸۸۵	۱. مقدمه
۸۹۱	۲. تقریرهای مختلف برهان نظم در کلام معتزله و اشاعره
۸۹۵	۲. ۱. تقریر قاسم بن ابراهیم رسی
۸۹۹	۲. ۲. تقریر کندی
۹۰۱	۲. ۳. تقریر بلخی کعبی
۹۰۲	۲. ۴. تقریر مقدسی
۹۰۴	۲. ۵. تقریر صاحب بن عبّاد
۹۰۵	۲. ۶. تقریر ابوالحسن اشعری
۹۰۶	۲. ۷. تقریر فخر رازی
۹۱۰	۲. ۸. تقریر أرموی
۹۱۰	۲. ۹. تقریر تفتازانی
۹۱۳	۳. تقریرهای مختلف برهان نظم در کلام امامیه
۹۱۳	۳. ۱. برهان نظم در کتاب کافی کلینی
۹۱۷	۳. ۲. تقریر شیخ صدوق
۹۱۸	۳. ۳. تقریر حمّصی رازی
۹۲۰	۳. ۴. تقریر ضیاءالدّین جرجانی
۹۲۱	۳. ۵. تقریر فیض کاشانی
۹۲۳	۳. ۶. تقریر علامه مجلسی
۹۲۴	۳. ۷. تقریر علامه شبر
۹۲۷	۴. خلاصه و نتیجه

فصل پنجم: برهان امکان صفات (برهان تخصیص)

۹۳۵	..... ۱. مقدمه
۹۳۶	..... ۱. ۱. تعریف برهان «امکان صفات» یا «تخصیص»
۹۴۰	..... ۱. ۲. کاربردهای برهان تخصیص
۹۴۳	..... ۱. ۳. پیشینه تحقیقات درباره برهان امکان صفات
۹۴۴	..... ۲. تقریرهای برهان امکان صفات در کلام اسلامی
۹۴۴	..... ۲. ۱. تقریر ابومنصور مائثریدی
۹۴۷	..... ۲. ۲. تقریر باقلانی
۹۴۸	..... ۲. ۳. تقریر سمنانی
۹۵۰	..... ۲. ۴. تقریر ابوالحسین بصری
۹۵۷	..... ۲. ۵. تقریر ابوالمعالی جوینی
۹۵۷	..... ۲. ۵. ۱. تقریر نخست (طریق الجواز)
۹۶۶	..... ۲. ۵. ۲. تقریر دوم
۹۷۰	..... ۲. ۶. تقریر فخر رازی
۹۷۱	..... ۲. ۶. ۱. تقریر نخست
۹۷۳	..... ۲. ۶. ۲. تقریر دوم
۹۷۵	..... ۲. ۶. ۳. تقریر سوم
۹۷۹	..... ۲. ۷. تقریر سراج‌الدین ارموی
۹۸۰	..... ۲. ۸. تقریر صفی‌الدین ارموی
۹۸۱	..... ۲. ۹. تقریر ایجی - جرجانی
۹۸۳	..... ۲. ۱۰. تقریر ابن‌الحفید
۹۸۵	..... ۳. تقریرهای برهان امکان صفات در کلام امامیه
۹۸۵	..... ۳. ۱. تقریر حمّصی رازی

۹۹۰	۲. ۳. تقریر محقق حلّی
۹۹۱	۳. ۳. تقریر ابن میثم بحرانی
۹۹۳	۴. ۳. تقریر منسوب به خواجه نصیرالدین طوسی
۹۹۶	۵. ۳. تقریر علامه حلّی
۹۹۸	۶. ۳. تقریر ابن ابی جمهور آحسائی
۱۰۰۱	۷. ۳. تقریر فیاض لاهیجی
۱۰۰۴	۴. ارزیابی و نقد برهان امکان صفات
۱۰۰۸	۵. خلاصه و نتیجه

فصل ششم: برهان امکان و وجوب

۱۰۱۹	۱. مقدمه
۱۰۱۹	۱. ۱. تعریف برهان امکان و وجوب
۱۰۲۳	۲. ۱. پیشینه برهان امکان و وجوب
۱۰۲۸	۳. ۱. وجوه برتری «برهان امکان و وجوب» بر «برهان حدوث و قدم»
۱۰۳۱	۲. مبانی وجودشناسانه برهان امکان و وجوب
۱۰۳۱	۲. ۱. اشتراک معنوی و تشکیک مفهومی وجود
۱۰۴۰	۲. ۲. تمایز وجود از ماهیت
۱۰۵۶	۳. ۲. تقسیم وجود به ذهنی و خارجی
۱۰۶۰	۴. ۲. تلازم شیئیت با وجود
۱۰۷۳	۵. ۲. تقسیم موجودات به ممکن الوجود و واجب الوجود
۱۰۷۴	۲. ۵. ۱. تقسیم موجودات به ممکن و واجب در مکتب بغداد امامیه
۱۰۸۳	۲. ۵. ۲. تقسیم موجودات به ممکن و واجب در مکتب حله متقدم
۱۰۸۷	۲. ۵. ۳. تقسیم موجودات به ممکن و واجب در مکتب حله متأخر
	۲. ۵. ۴. تمایز واجب الوجود از ممکن الوجود در آثار فارابی و عامری و ابن سینا
۱۰۹۴	

۲. ۶. «امکان» به مثابّت سبب نیازمندی به علّت ۱۱۰۸
۲. ۶. ۱. مروری بر دیدگاه‌های مختلف درباره سبب نیازمندی به علّت ۱۱۰۹
۲. ۶. ۲. نفی سببیت «حدوث» در نیازمندی به علّت ۱۱۱۴
۲. ۶. ۳. اثبات سببیت «امکان ذاتی» برای نیازمندی به علّت (اصل علیّت) ۱۱۲۰
۲. ۶. ۴. نیازمندی ممکنات به علّت در حدوث و بقاء ۱۱۲۶
۲. ۶. ۵. نتایج عقیده به سببیت «امکان ذاتی» برای نیازمندی به علّت ۱۱۳۱
۲. ۷. استحالۀ دور و تسلسل ۱۱۳۲
۲. ۷. ۱. امتناع دور ۱۱۳۳
۲. ۷. ۲. امتناع تسلسل ۱۱۳۴
۳. تقریرهای مختلف برهان امکان و وجوب در کلام فلسفی اشعری ۱۱۳۹
۳. ۱. تقریر غزالی ۱۱۴۱
۳. ۲. تقریر شهرستانی ۱۱۴۵
۳. ۳. تقریر سالاجی ۱۱۴۷
۳. ۴. تقریرهای فخر رازی ۱۱۵۱
۳. ۵. تقریر سراج‌الدین ارموی ۱۱۵۶
۳. ۶. تقریر ابهری ۱۱۵۷
۳. ۷. گزارش خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی ۱۱۵۹
۳. ۸. تقریر ایجی – جرجانی ۱۱۶۰
۳. ۹. تقریر سنوسی ۱۱۶۱
۴. تقریرهای مختلف برهان امکان و وجوب در کلام امامیه ۱۱۶۴
۴. ۱. تقریر علامه حلّی ۱۱۶۹
۴. ۲. تقریرهای ابن ابی‌جمهور احسائی ۱۱۷۱
۴. ۳. تقریر شهید ثانی ۱۱۷۹

- ۴.۴. تقریرهای فیاض لاهیجی ۱۱۸۰
- ۴.۵. تقریر میرزا حسن لاهیجی ۱۱۸۳
۵. خلاصه و نتیجه ۱۱۸۶

فصل هفتم: برهان صدیقین

۱. مقدمه ۱۱۹۷
۲. تعریف برهان صدیقین ۱۲۰۱
۳. برهان صدیقین در فلسفه سینوی ۱۲۰۵
۴. ویژگی‌ها و امتیازات برهان صدیقین ۱۲۱۱
- ۴.۱. برهان صدیقین، استدلالی لمّی یا شبه لمّی؟ ۱۲۱۲
- ۴.۲. مقایسه برهان «صدیقین» با براهین «حدوث و قدم» و «امکان و وجوب» ۱۲۱۹
۵. برهان صدیقین در کلام فلسفی اشعری ۱۲۲۳
- ۵.۱. تقریر غزالی ۱۲۲۳
- ۵.۲. تقریر شهرستانی از برهان صدیقین ابن سینا ۱۲۲۵
- ۵.۳. تقریرهای فخر رازی ۱۲۲۷
- ۵.۳.۱. برهان صدیقین ابن سینا به روایت فخر رازی ۱۲۲۸
- ۵.۳.۲. برهان «مجموع ممکنات» ۱۲۳۲
- ۵.۳.۲.۱. برهان «مجموع ممکنات ۱» ۱۲۳۴
- ۵.۳.۲.۲. تقریر ابن سینا از برهان صدیقین «مجموع ممکنات ۱» ۱۲۳۸
- ۵.۳.۲.۳. متن برهان صدیقین «مجموع ممکنات ۱» ۱۲۳۹
- ۵.۳.۲.۲. برهان بر بطلان تسلسل ۱۲۴۳
- ۵.۳.۲.۳. تقریر ابوالبرکات بغدادی ۱۲۴۸
- ۵.۳.۲.۴. تقریر سهروردی ۱۲۵۰

۵. ۳. ۲. ۵. مباحثات کاتبی و طوسی در باب برهان مجموع ممکنات ۱۲۵۳
۵. ۳. ۲. ۶. برهان «مجموع ممکنات ۲» ۱۲۶۰
۵. ۳. ۲. ۷. نقد برهان مجموع ممکنات ۱۲۶۶
۵. ۴. تقریر آمدی ۱۲۷۰
۵. ۵. تقریرهای ابهری ۱۲۷۳
۵. ۵. ۱. تقریر نخست ۱۲۷۳
۵. ۵. ۱. ۱. متن استدلال ۱۲۷۴
۵. ۵. ۲. ۱. برهان حیثیات بر بطلان تسلسل ۱۲۷۵
۵. ۵. ۲. تقریر دوم ۱۲۷۹
۵. ۶. برهان «أول الأولین» خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی ۱۲۸۳
۵. ۷. تقریرهای ایجی از برهان صدیقین ۱۲۸۶
۵. ۷. ۱. تقریر ابتکاری ایجی ۱۲۸۷
۵. ۷. ۲. تقریر دوم ایجی ۱۲۹۰
۵. ۸. تقریر برگزیده جرجانی از برهان صدیقین ۱۲۹۲
۵. ۹. تقریر حمید مفتی ۱۲۹۴
۶. تقریرهای مختلف برهان صدیقین در کلام امامیه ۱۲۹۷
۶. ۱. تقریرهای خواجه نصیرالدین طوسی ۱۲۹۷
۶. ۱. ۱. تقریر محقق طوسی از برهان صدیقین ابن سینا ۱۲۹۸
۶. ۱. ۲. تقریر برهان صدیقین با فرض تسلسل (برهان مجموع ممکنات ۱) ۱۳۰۱
۶. ۱. ۲. ۱. توضیح استدلال ۱۳۰۱
۶. ۱. ۲. ۲. تقریر ابتکاری ابن میثم بحرانی از برهان مجموع ممکنات ۱۳۰۵
۶. ۱. ۲. ۳. تقریرهای علامه حلی از برهان مجموع ممکنات ۱۳۱۴
۶. ۱. ۲. ۳. ۱. تقریر نخست ۱۳۱۵

- ۱۳۱۷ ..... ۶. ۱. ۲. ۳. ۲. تقریر دوم
- ۱۳۲۳ ..... ۶. ۱. ۲. ۴. تقریر ابن ابی جمهور آحسائی از برهان مجموع ممکنات
- ۱۳۲۶ ..... ۶. ۱. ۲. ۵. نقد برهان صدیقین مجموع ممکنات
- ۱۳۳۰ ..... ۶. ۱. ۲. ۶. تصحیح و تأیید برهان صدیقین مجموع ممکنات
- ۱۳۴۱ ..... ۶. ۱. ۳. تقریر ابتکاری نصیرالدین طوسی از برهان صدیقین
- ۱۳۴۲ ..... ۶. ۱. ۳. ۱. متن و شرح برهان
- ۱۳۴۸ ..... ۶. ۱. ۳. ۲. اقتباس‌های متکلمان امامی و اشعری از تقریر ابتکاری طوسی
- ۱۳۴۸ .....
- ۱۳۶۰ ..... ۶. ۲. برهان صدیقین ابتکاری نصیرالدین کاشانی
- ۱۳۶۳ ..... ۶. ۲. ۱. تقریر اصلی برهان
- ۱۳۷۱ ..... ۶. ۲. ۲. دو اشکال بر تقریر کاشانی و پاسخ به آنها
- ۱۳۷۵ ..... ۶. ۲. ۳. انتساب نادرست برهان نصیرالدین کاشانی به نصیرالدین طوسی
- ۱۳۷۸ ..... ۶. ۲. ۴. اقتباس‌های متکلمان امامی از برهان صدیقین کاشانی
- ۱۳۷۸ ..... ۶. ۲. ۴. ۱. تقریرهای جدید فخرالمحققین
- ۱۳۷۹ ..... ۶. ۲. ۴. ۱. ۱. تقریر نخست
- ۱۳۸۱ ..... ۶. ۲. ۴. ۱. ۲. تقریر دوم
- ۱۳۸۳ ..... ۶. ۲. ۴. ۲. تقریر حبلرودی
- ۱۳۸۵ ..... ۶. ۲. ۴. ۳. تقریر قطیفی
- ۱۳۸۷ ..... ۶. ۳. تقریرهای فیاض لاهیجی
- ۱۳۸۷ ..... ۶. ۳. ۱. تقریر نخست
- ۱۳۹۳ ..... ۶. ۳. ۲. تقریر دوم
- ۱۴۰۰ ..... ۶. ۴. تقریرهای میرزا حسن لاهیجی
- ۱۴۰۰ ..... ۶. ۴. ۱. برهان صدیقین غیر متوقف بر بطلان دور و تسلسل

- ۱۴۰۲ ..... ۶. ۴. ۲. برهان صدیقین متوقف بر بطلان دور و تسلسل
- ۱۴۰۳ ..... ۶. ۴. ۳. تقریرهای نوین میرزا حسن لاهیجی از برهان صدیقین
- ۱۴۰۳ ..... ۶. ۴. ۳. ۱. تقریر نخست
- ۱۴۰۶ ..... ۶. ۴. ۳. ۲. تقریر دوم
- ۱۴۰۹ ..... ۶. ۵. ۵. تقریرهای فیض کاشانی
- ۱۴۱۰ ..... ۶. ۵. ۱. تقریر نخست
- ۱۴۱۱ ..... ۶. ۵. ۲. تقریر دوم
- ۱۴۱۴ ..... ۷. خلاصه و نتیجه
-
- ۱۴۴۵ ..... کتابنامه
- ۱۵۰۱ ..... نمایه

تاريخ براهين إثبات وجود الله في الكلام الإمامي
(من مدرسة بغداد إلى مدرسة أصفهان)

يُعتبر هذا الكتاب أول وأوسع بحث يتناول تقرير وتبيين الأدلة المطروحة في التراث الكلامي للإمامية والمعتزلة والأشاعرة في إثبات وجود الله، ويستعرض تاريخ وتطور هذه البراهين في القرون الوسطى الإسلامية. ومن خلال التحقيق والتتبع الدقيق والواسع في التراث الكلامي الإسلامي العظيم الذي جاء به هذا الكتاب، استطاع المؤلف تحقيق وشرح البراهين الستة الرئيسة لمعرفة الله في علم الكلام، بإطروحاتها وقرائنها المختلفة، وتاريخها ومسيرة تطورها. وهذه البراهين هي عبارة عن: برهان الحُدُوث والقَدَم؛ برهان الحُدُوث الصِّفَات؛ برهان النَّظْم؛ برهان إمكان الصِّفَات (برهان التخصيص)؛ برهان الإمكان والوجوب؛ برهان الصِّدِّيقين. لذلك فإنَّ هذا الكتاب هو عبارة عن بحث واسع في التحوُّلات والتطورات التاريخية لبراهين إثبات وجود الله في الكلام الإسلامي والإمامي في غضون الحقبة الممتدة ما بين القرن الرابع إلى القرن الحادي عشر للهجرة.

***A History of the Arguments for the Existence of God in
Imami Theology: From the Tenth to the Seventeenth Century***

This monograph is the first and most comprehensive study of the main arguments found in the Imami, Mu'tazili, and Ash'ari theological writings concerning the existence of God. Undertaking an expansive investigation into the vast corpus of Islamic theological heritage, it presents and delineates the historical developments and diverse formulations of the six major arguments for God's existence, namely, the Kalam cosmological argument; the argument from origination of attributes; the argument from design; the argument from particularisation; the argument from contingency; and proof of the truthful (*burhān al-Ṣiddīqīn*). This study aims to trace and analyse the historical developments of these arguments in Islamic theology during the tenth to the seventeenth century.

کتاب تاریخ برهان‌های اثبات وجود خدا در کلام امامیه نخستین و مبسوط‌ترین نوشتاری است که به گزارش و تبیین استدلال‌های مطرح در آثار کلامی امامیه و معتزله و اشاعره برای اثبات وجود خداوند می‌پردازد و تاریخ و سیر تحولات این براهین را در قرون میانی اسلامی بازمی‌نماید. در این کتاب با تحقیق و تتبع گسترده در میراث سترگ کلام اسلامی، سرگذشت و تطورات و تقریرهای گوناگون شش برهان اصلی خداشناسی در دانش کلام بررسی و تشریح شده است. این براهین عبارتند از: برهان حدوث و قدم، برهان حدوث صفات، برهان نظم، برهان امکان صفات (برهان تخصیص)، برهان امکان و وجوب، برهان صدیقین. از این رو، جستار حاضر پژوهشی است فراگیر در خصوص تحولات تاریخی برهان‌های اثبات وجود خدا در کلام اسلامی و امامی از حدود قرن چهارم تا قرن یازدهم هجری.

انشارات
دفتر تحقیقات اسلامی اصفهان

9786226152419

